

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL DE FILOSOFIE PREMODERNĂ ȘI ROMÂNEASCĂ**

TEZA DE DOCTORAT

Relația dintre teatru și filosofie la Blaga

- Rezumat -

Drd. Laura Corpodean

Coordonator științific: Prof. univ. dr. Rodica Marta (Petreu) Vartic

STRUCTURA TEZEI

Argument

1. Preliminarii.....**Error! Bookmark not defined.**
 - 1.1. Stadiul actual al cercetării propuse.....**Error! Bookmark not defined.**
 - 1.2. Criterii de abordare și metode de cercetare**Error! Bookmark not defined.**
 - 1.3. Cronologia operei blagiene**Error! Bookmark not defined.**
2. Creația presistemică**Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1. Preistoria creației filosofice blagiene**Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2. Primele considerații estetice**Error! Bookmark not defined.**
 - 2.3. Principii estetice blagiene – “Manifestul” creației.....**Error! Bookmark not defined.**
3. Sistemul filosofic**Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1. Mic dicționar de termeni blagiene**Error! Bookmark not defined.**
 - 3.2. Despre gândirea dogmatică.....**Error! Bookmark not defined.**
 - 3.3. „Cunoașterea paradisiacă” versus „cunoașterea luciferică”**Error! Bookmark not defined.**
 - 3.4. „Cenzura transcendentă” și „Marele Anonim”**Error! Bookmark not defined.**
4. Destinul creator al omului ce ființează în „orizontul misterului”....**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.1. Cunoașterea prin creație**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.2. Despre stil și „noologia abisală”**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.3. Sentimentul destinului în „spațiul mioritic”**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.4. Perspectiva sofianică**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.5. Creația ca „metaforă revelatorie”**Error! Bookmark not defined.**
 - 4.6. Viziunea cosmologică blagiana.....**Error! Bookmark not defined.**
5. Relația filosofiei cu religia, știința și arta**Error! Bookmark not defined.**
 - 5.1. Concepția artistică versus concepția filosofică**Error! Bookmark not defined.**

5.2.	Relația filosofiei cu religia.....	Error! Bookmark not defined.
5.3.	Relația filosofiei cu știința	Error! Bookmark not defined.
5.4.	Relația filosofiei cu arta.....	Error! Bookmark not defined.
6.	Introducere în dramaturgia blagiană	Error! Bookmark not defined.
6.1.	„Momentul Blaga” în istoria teatrului românesc	Error! Bookmark not defined.
6.2.	Primii pași spre arta teatrului ai tânărului Lucian Blaga	Error! Bookmark not defined.
6.3.	Contextul artistic european	Error! Bookmark not defined.
6.4.	Dramaturgia blagiană și „noua artă”	Error! Bookmark not defined.
7.	Lucian Blaga, teoretician al teatrului	Error! Bookmark not defined.
7.1.	Despre „noua artă”	Error! Bookmark not defined.
7.2.	Despre „teatrul nou”	Error! Bookmark not defined.
7.3.	Despre „teatralitatea teatrului”	Error! Bookmark not defined.
8.	Dramaturgia blagiană.....	Error! Bookmark not defined.
8.1.	Dimensiunea filosofică a dramaturgiei blagiene.....	Error! Bookmark not defined.
8.2.	Prefigurări ale mitosofiei Marelui Anonim în dramaturgia blagiană	Error!
	Bookmark not defined.	
8.2.1.	„Zamolxe”	Error! Bookmark not defined.
8.2.2.	„Tulburarea apelor”	Error! Bookmark not defined.
8.2.3.	„Meșterul Manole”	Error! Bookmark not defined.
8.2.4.	„Cruciada copiilor”	Error! Bookmark not defined.
8.2.5.	„Avram Iancu”	Error! Bookmark not defined.
8.2.6.	„Arca lui Noe”	Error! Bookmark not defined.
8.2.7.	„Anton Pann”	Error! Bookmark not defined.
8.3.	Teatrul blagian, încercare de revelare a unui mister ..	Error! Bookmark not defined.
	Concluzii	Error! Bookmark not defined.
	Bibliografie	Error! Bookmark not defined.

Argument

Prin teza intitulată *Relația dintre teatrul și filosofia blagiană* analizăm existența conexiunilor dintre dramaturgia și filosofia blagiană. Există vreo legătură între filosofia și dramaturgia blagiană? Această întrebare se constituie în obiectivul principal al cercetării noastre. Obiectul de studiu îl constituie textul filosofic, pe de-o parte și textul dramatic blagian pe de altă parte, pe care le vom analiza în consonanță unul cu celălalt. Ne propunem să analizăm opera dramatică blagiană prin prisma teoriei lui despre creație.

Tributar formației sale germane care i-a dezvoltat o gândire sistematic – totalizatoare, Blaga este autorul unei viziuni filosofice originale și unice, susținută prin interdisciplinaritatea creației sale, împărțite între literatură și filosofie. Este cunoscut faptul că Lucian Blaga a fost un creator original care și-a conturat propriul univers filosofic și artistic. Opera sa se întinde pe mii de pagini. Opera literară blagiană cuprinde poezii, piese de teatru și un roman autobiografic, iar opera sa filosofică este reprezentată de aforisme, eseuri și studii care s-au reunit într-un original sistem filosofic. Din întregul univers al creației blagiene ne oprim asupra concepției sale filosofice ale cărei ecouri le vom căuta în dramaturgia sa.

Vom argumenta că există conexiuni între teatrul lui Lucian Blaga și viziunea sa metafizică. Susținem că teatrul blagian se constituie într-o „încercare de revelare a unui mister” pe calea mitului, prin mijlocele artei dramatice.

1. Primul argument constă în ideea că Blaga și-a propus să filosofeze sub „specia misterului” și a mizat pe „atragerea misterului în obiectul cunoașterii”¹, după cum a precizat el însuși. Blaga a ridicat noțiunea de mister la rang de concept filosofic. Omul în concepția blagiană este o ființă culturală. Omul este tributar dorinței de creație ce pretinde încercarea de a revela misterul prin acte de cultură. Cultura este rezultatul actului creator al ființei umane. Marta Petreu consideră că la Blaga regăsim o „viziune metafizică” dar „narațiunea sa filosofică, numită mitosofie, se opune programatic ideii de metafizică științifică” și „sistemul său e elaborat începând cu teoria cunoașterii, în relație permanentă cu ontologia”². Blaga crează pentru a cunoaște rostul ființei umane în orizontul misterului. În filosofia sa, Blaga a operat pe ideea că misterul există și

¹ Lucian Blaga, Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică în Trilogia cunoașterii în Opere*, 8, ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1983, p. 319.

² Marta Petreu, *Filosofii paralele*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2005, p. 21.

„toate zămislirile geniului uman, produsele mitice, metafizice, religioase, artistice și științifice (în sensul mare al cuvântului), nu sunt decât tot atâtea încercări ale omului de a dezveli misterele, în zarea cărora el este situat [...]. Ca ființă exemplară, omul există în orizontul misterului pe care se simte îndrumat să și-l reveleze prin plăsmuiri de natură mitică, metafizică, religioasă, științifică”³.

Conform concepției filosofice a lui Blaga, ființa umană trăiește în două orizonturi distincte, orizontul imediatului, „orizontul concret al lumii sensibile” și orizontul misterului, orizontul creației spirituale care dă omului statutul de om. După Blaga, omul care nu trăiește în acest al doilea orizont existențial nu este pe deplin ființă umană.

2. Al doilea argument se bazează pe faptul că omul nu poate cunoaște transcendentul numit de Blaga Marele Anonim, deoarece acesta se apără de cunoașterea umană prin impunerea „censurii transcendente”. Ființei umane îi este îngăduită numai cunoașterea limitată și, ca o compensație, creația. Omul este creator, creator de istorie și de cultură, iar „conținutul artei nu poate fi prin nimic limitat”⁴.
3. Al treilea argument arată că teatrul, ca o formă de artă, este „încercare de revelare a unui mister” pe calea mitului, prin intermediul textului dramatic. Din punctul de vedere al esteticii blagiene, „mitul este, prin structura cea mai intimă a sa, o creație vecină cu creația artistică [...]. Existența noastră în orizontul misterului și al revelării și existența noastră în cadre stilistice ne îndrumă cu alte cuvinte, spre mituri ca subiecte artistice”⁵.

În articolele reunite sub titlul *Nietzsche* din studiul *Fenomenul originar* (1925), Blaga a dezvoltat ideea că Platon, Goethe sau Nietzsche gândeau mitic opunând analizei logice și prezentării dialectice a adevărului drepturile mitului și ale felului de a gândi mitic. Blaga făcea o distincție clară între a *gândi mitic*, adică „a continua linia vizionară a mitului”⁶ și a *gândi mitologic*, ceea ce presupune „a-ți îmbrăca gândurile alegoric în haine luate de-a gata din mitologie”⁷. Pentru Blaga, *gândirea mitică* „e aproape divinațiune, darul de a ghici intuitiv ascunsurile existenței, de-a tălmăci prin icoane, cari sunt tot atâtea abreviatuiri

³ Lucian Blaga, *Gândire magică și religie*, în *Trilogia valorilor*, în *Opere*, 10, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1987, p. 268-269.

⁴ Idem.

⁵ Lucian Blaga, *Emicul, arta și mitologia*, în *Artă și valoare*, din *Trilogia valorilor*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, Editura Minerva, București, 1987, p. 619.

⁶ Lucian Blaga, *Nietzsche*, în *Fenomenul originar*, în *Zări și etape*, Text îngrijit și bibliografie de Dorli Blaga, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 187.

⁷ Idem, p. 187.

comprimate ale unor mari experiențe, sau adânci presimțiri”⁸. Blaga era creatorul care se include pe sine însuși în creația sa. După părerea sa, creatorul este „omul care a fost în iad”⁹:

„Se povestește că poetul, care pe vremuri descriesese iadul și alte tărâmurî mîrginașe, umblînd pe străzile cetății sale, era arătat cu degetul din partea trecătorilor: «Iată omul care a fost în iad». Desigur că poetul nu dăduse pe acolo decît în imaginație. Dar niciodată el nu și-a dat osteneala să producă dovezile unui alibi, spre a dezminți degetele arătătoare ale străzii. Tîlcul acestei reticențe este poate tocmai acela că într-un anume fel, numai lui însuși știut, de necomunicat, poetul umblase totuși prin tărîmurile oprite”¹⁰.

Opera de artă presupune punerea ideii într-o formă expresivă. Teatrul lui Lucian Blaga este un teatru care urmează formula realismului sau a idealismului mitic, după cum însuși autorul preciza:

„Teatrul mare trebuie să depășească întotdeauna cotidianul realist, și asta fie în sens idealist, fie în sens realist chiar, dar în ambele cazuri pe calea mitului. Așadar, există un idealism mitic și există un realism mitic, care pot deveni formule creatoare în teatru. Prima din aceste formule cred că am realizat-o în tragedia mea «Meșterul Manole», iar a doua, în «Avram Iancu»”¹¹.

Dacă aruncăm o privire de ansamblu asupra creației lui Blaga, atît cea literară, cît și cea filosofică descoperim ideea de bază a acesteia, anume: încercarea de a determina sensul metafizic al cunoașterii prin descifrarea destinului creator al omului ce ființează în orizontul misterului. În *Lucian Blaga energie românească*, Vasile Băncilă sublinia că:

„Misterul creației va rămîne în definitiv întotdeauna un mister, fiindcă el e în legătură cu însuși fundamentul vieții [...]. Misterul creației e, de fapt, după misterul divinității cel mai mare farmec al existenței și chiar dacă explicația totală ar fi posibilă, ea ar trebui interzisă. A explica tot, e a decolora tot. Sarcina explicației cînd e vorba de realități spirituale, e să înțeleagă fără a anula, fără a lua demnitatea obiectului”¹².

Ca să înțelegem cum s-a conturat gîndirea filosofică a lui Lucian Blaga e important să trasăm, pe scurt, tendințele contemporaneității lui, din sfera artistică și filosofică. Ne referim aici, în primul rînd la noua concepție asupra sufletului omenesc, psihologia abisală, precum și

⁸ Idem, p. 187.

⁹ Lucian Blaga, *Singularitatea omului*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, din *Trilogia culturii*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1946, p. 515.

¹⁰ Idem, p. 515.

¹¹ *Rampa*, anul XIV, nr. 3358, 4 aprilie 1929, p. 4, în *Dramaturgia românească în interviuri. O istorie autobiografică*, Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol. I (A – C), București, Editura Minerva, 1995, p. 228.

¹² Vasile Băncilă, *Lucian Blaga, energie românească...*, p. 127.

la apariția a două noi discipline, antropologia și morfologia culturii. Oswald Spengler, ca reprezentant al morfologiei culturii, a teoretizat problema culturilor urmând direcția deschisă de J. W. Goethe și Leo Frobenius.

Spengler definea sufletul culturii vestice prin faustic, definind o cultură ce avea drept simbol spațiul infinit. În replică, Blaga a considerat că spațiul Europei Răsăritene, și mai ales spațiul românesc opun mitului faustic, mitul jertfei. Personajul-prototip al culturii vestice este Faust, iar al spațiului românesc este, după părerea lui Blaga, Meșterul Manole deoarece „numai poporul românesc a crezut că jertfa ține cumpăna unei fapte cerești”. Manole își jertfește soția pentru o biserică. Blaga semnala în aceasta o sublimare *sofianică* a străvechiului motiv al jertfei. Astfel că, Blaga a construit o antropologie în centrul căreia se află omul și ideea destinului creator al omului ce ființează în orizontul misterului întru revelare.

În studiul culturii, Blaga a urmat linia deschisă de școala morfologică germană, precum și pe filosofii inconștientului: Sigmund Freud și Carl Gustav Jung. Blaga explica diferența dintre culturi prin stil și a elaborat o nouă disciplină: *noologia abisală*.

În privința culturii române, Blaga a analizat-o ca „spațiu mioritic”, în funcție de o „matrice stilistică” inconștientă specifică oricărei culturi și conform cu metodele specifice *noologiei abisale* care studiază structurile spirituale inconștiente care își pun amprenta asupra „plăsmuirilor” umane, fie ele artistice, filosofice, religioase, științifice sau istorice.

Blaga a procedat la o abordare a problemei în discuție, cu dublu sens, dinspre spiritualitatea românească spre cea europeană și viceversa, urmărind, în fapt, sincronizarea atât a spiritualității românești cu întregul, demonstrând potrivirea părții la întreg, dar și reflectarea întregului în parte. Blaga susținea că raportul ce se stabilește între artă, etnic și mit este relativ și aproximativ dar

„ca încercare de revelare a misterelor, arta e o apariție totdeauna actuală și paralelă cu filosofia iar artistul ar comite un act de sinucidere dacă n-ar crea, potrivit categoriilor stilistice, prezente în inconștientul său, și dacă ar căuta cu orice preț să creeze după un model. (Acest fel de creație este artificial). În cadrul coordonatelor sale stilistice, continentale, regionale, etnice și personale, artistul poate să atace orice subiect, dar rodnic și oportun ni se pare îndeosebi apelul la mituri”¹³.

Referindu-se la spiritualitatea românească, Blaga spunea că în orizontul imediatului, al „vremelniceii”, duhul ortodox își îndreaptă preferințele spre categoriile organicului, „transcendentul” e închipuit în ortodoxie ca fiind coborâtor, iar lumea este ca un receptacol.

¹³ Lucian Blaga, *Etnicul, arta și mitologia*, în *Artă și valoare*, din *Trilogia valorilor*, în *Opere*, 10, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, Editura Minerva, București, 1087, p. 621.

Sfârșitul secolului al XIX-lea a fost momentul în care s-a pus problema „stilului”. Termenul de „stil” definește unitatea manifestărilor spirituale dintr-o anumită epocă istorică sau cultură, unitatea de viziune asupra existenței. Dacă Nietzsche a identificat și definit structurile spirituale și stilistice ale antichității prin apolinic și dionisiac, iar Spengler a definit diferitele stiluri culturale în funcție de „un sentiment spațial”, Blaga a pornit seria argumentațiilor sale privitoare la stil, de la ideea că stilul se bazează pe categoriile inconștientului colectiv și determină unificarea tuturor manifestărilor spirituale, fie ele științe, arte sau religie. În concepția lui Blaga, culturile devin organisme în cadrul cărora se pun în mișcare corespondențe nebănuite între științe, arte sau religie. În termeni actuali, aceste corespondențe sesizate de Blaga poartă denumirea de interdisciplinaritate. Blaga a demonstrat prin studiile sale presistemice și apoi prin intermediul sistemului său filosofic, precum și prin opera sa literară, posibilitatea gândirii și a cunoașterii interdisciplinare. El a abordat în opera sa teme și probleme din diferite perspective disciplinare. Aspectele științifice ale culturii sunt abordate de el din punctul de vedere al filosofiei, al psihologiei abisale, religiei, literaturii și artei sintetizându-le într-un mod interdisciplinar original și în concordanță cu propria sa concepție artistică și filosofică.

Sistemul filosofic blagian se datorează unei înclinații spirituale înnăscută dar și accesului la marea literatură și filosofie universală. În studiul intitulat *Perioada clasică a filosofiei românești*, Marta Petreu analizează sistemul filosofic blagian și consideră că

„în deplină cunoaștere a filosofiei universale, a științei contemporane și a fondului cultural anonim românesc, este o mare narațiune de tip areligios, necreștin și neoromantic¹⁴”.

Pe parcursul prezentei cercetări am pus accent, în principal, pe ideea creației umane ca destin și jertfa pentru creație, precum și pe mitosofia Marelui Anonim relevată în scrierile dramatice ale lui Blaga. Și asta pentru că destinul creator este, în concepția lui Blaga, unica menire a ființei umane ce trăiește „întru mister și pentru revelare”.

Cercetarea noastră nu se desfășoară în sensul așezării filosofiei bliagene în cadrul filosofic universal, nici în sensul încadrării operei sale dramatice într-un anumit curent literar, ci vom studia dimensiunea filosofică a dramaturgiei bliagene.

Am pornit de la supoziția că, dacă Zamolxe este Blaga, iar religia pe care o propovăduiește el dacilor este conținută în mitul despre Marele Orb, atunci mitul Marelui Orb este prefigurarea mitosofiei Marelui Anonim.

¹⁴ Marta Petreu, *Perioada clasică a filosofiei românești*, în *Filosofii paralele*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2005, p. 22.

Ne-am axat doar pe revelarea filosofiei originale a lui Lucian Blaga în dramaturgia sa, de asemenea originală, problemă abordată până în prezent, de un număr restrâns de studii ale diferiților exegeți. Am operat pe ideea originalității creației blagiene, atât cea dramatică cât și cea filosofică.

Prezenta teză de doctorat este o cercetare interdisciplinară situată între preocupări de filosofia culturii, estetică și artă teatrală.

Pornind de la propria gândire filosofică, Blaga și-a afirmat originalitatea și ca autor de teatru, creându-și propriul univers dramatic în deplină concordanță cu filosofia și metafizica sa. În plus, subliniem că Lucian Blaga a fost un teoretician documentat și avizat al artei și al teatrului, ocupându-se mai ales de studiul procesului creator. A fost preocupat să afle cum și de ce devine un om creator?

Teza de față cuprinde două părți. Prima parte, „partea teoretică”, este dedicată familiarizării cu ideile conținute de articolele și studiile presistemice ale lui Blaga, precum și prezentării concepției filosofice blagiene desprinsă din sistem. Partea a II-a, „partea practică”, se constituie din analiza viziunii filosofice blagiene transpusă în dramaturgia sa.

În primul capitol am procedat la examinarea stadiului actual al cercetării propuse. Ca punct de plecare în studiul nostru am pus problema oportunității studiului de față și am trasat cadrele în care să operăm pentru determinarea relației dintre teatru și filosofie la Blaga. Subliniem că problema propusă pentru investigare nu a primit o atenție deosebită din partea exegeților autorului. Cauza acestui fapt poate fi aceea că actul de naștere al majorității pieselor este semnat anterior nașterii sistemului filosofic al lui Lucian Blaga, excepție făcând piesele *Arca lui Noe (1944)* și *Anton Pann (1945)*. Având în vedere scrierile din prima perioadă a creației lui Blaga pe care le-am analizat în amănunt, dar și concepția sa filosofică exprimată în system, împărtășim spusele lui Nechifor Crainic, cum că, „așa cum e în lirică și în filosofie e și în teatru”¹⁵.

În desfășurarea cercetării de față am apelat, în primul rând, la criteriul cronologic pentru a urmări cu rigoare evoluția concepției filosofice blagiene, dar vom ține cont și de criteriile propuse de Blaga-însuși, criterii potrivite a fi aplicate atât din perspectiva unei conștiințe filosofice, cât și a unei conștiințe artistice. Acestea sunt valabile atât pentru opere de gândire, cât și pentru opere de artă, după cum remarca chiar autorul:

„În ce măsură gânditorul, a cărui operă este luată în considerare, încearcă somnolența noastră spirituală ca o adevărată trezire?”

¹⁵ Idem, p. 358.

Cum și-a asigurat gânditorul autonomia „filosofică” față de știință și artă, și în raport cu alte domenii ale activității spirituale?

Care este „aria” și „zarea interioară” a problematicii sale?

În ce măsură gânditorul reculează în sfera prealabilului, ce inovații metodologice aduce, și întrucât este el autor al unei lumi?

Ce dimensiuni are viziunea sa filosofică?

Ce reziduuri științifice, mitice și magice cuprinde gândirea autorului cercetat?

Pe ce elemente pune gânditorul accentul transcendental?

Ce motive filosofice cuprinde gândirea sa și cum a izbutit să le asimileze?

Ce forme ia în gândirea sa elanul de sistematizare?

Cum se integrează gânditorul într-un stil?”¹⁶.

În studiul său intitulat *Lucian Blaga, energie românească*, Vasile Băncilă accepta ca legitimă considerarea filosofiei lui Blaga ca o metodologie de explicare a sa deoarece:

„gândirea lui Blaga dă examen cu sine însuși. Măsura în care el reușește să fie lămurit prin propria sa operă, sau cel puțin, măsura în care i se pot aplica ideile sale fundamentale, verifică adevărul sau valabilitatea filosofiei lui”¹⁷.

Reținem din criteriile propuse de Blaga, ideea că o operă de artă nu poate fi judecată decât prin intermediul unor criterii specifice ei însăși, criterii ce se aplică diferit și divers, în funcție de obiectul ce urmează a fi supus analizei. Blaga nu poate fi înțeles și judecat decât prin prisma ideilor sale originale adunate în jurul unor concepte.

Din multitudinea de idei filosofice desprinse din gândirea blagiană am urmărit și analizat acele idei filosofice pe care le-am regăsit dezvoltate în dramaturgia sa, mai exact, ne-am ocupat de creația blagiană de la debut până în 1945, data nașterii ultimei sale piese de teatru, *Anton Pann*, și nu până în 1961, când Lucian Blaga a murit.

Piese de teatru le-am tratat inegal acordând atenție sporită celor care servesc mai mult obiectivului propus. Abordarea a fost una metodică, pentru înțelegerea textului, atât cel filosofic cât și cel dramatic. Ca metode de cercetare am folosit prezentarea, explicația, interpretarea, argumentarea și demonstrația.

Considerăm că problemele specifice existenței umane în general, și modul în care le-a conceput Blaga, îi interesează atât pe filosofi care, fără îndoială, nu ar trebui să evite dramaturgia blagiană, cât și pe oamenii de teatru, fie ei regizori sau actori provocați la un

¹⁶ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică*, în *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Minerva, 1983, p. 193.

¹⁷ Vasile Băncilă, *Lucian Blaga energie românească*, în revista *Gând românesc*, februarie-martie 1937, anul V, nr. 2-3, p.125-126.

moment dat să întrupeze personajele blagiene sau doar să procedeze la un studiu având la bază universul dramatic blagian și personajele care-l populează. Avem convingerea că studiul pieselor de teatru și a personajelor blagiene e un exercițiu și o modalitate interesantă de redescoperire a fondului uman original, în speță al „spațiului mioritic” dar și a posibilităților de integrare a acestuia în universalitate. De asemenea, citindu-l pe Blaga descoperim câteva din tainele procesului creator, cum devine un om creator, de ce devine creator și care sunt mecanismele interne ce concură la activarea fondului creator al omului, în general și al artistului, în special.

Cuvintele cheie sunt concepte și constituie o sumă de indicii pentru traiectoria urmată de cercetarea de față:

Mister – filosofie – metafizică – teatru – mitosofie – cultură – cunoaștere – intuiție – fenomenul original – creație – daimonion (geniu) – stil – mit – magic – spirit – materie – lumină – întuneric – viață – moarte – jertfă – censura transcendentă – existență creatoare – destin creator – matrice stilistică – spațiul mioritic (mioriticul) – antinomii transfigurate – dogmă – sofianicul – inconștient – noologie abisală – categorii abisale – minus-cunoaștere – diferențialele divine – frâne transcendente – Marele Anonim.

Ca leit motiv al acestui „cod al lui Lucian Blaga” consemnăm după fiecare element, conceptul de mister, deoarece pentru opera blagiană, atât opera literară cât și cea filosofică, începutul și sfârșitul, alfa și omega, e acest concept de mister.

Dramaturgia blagiană cuprinde 10 piese de teatru, exceptând „exercițiul teatral” *Dar de Crăciun*:

1921 - *Zamolxe*, mister păgân

1923 - *Tulburarea apelor*, dramă

1927 - *Meșterul Manole*, dramă în cinci acte

1925 - *Daria*

1925 - *Fapta (Ivanca)*

1925 - *Înviere*

1930 - *Cruciada copiilor*

1934 - *Avram Iancu*, dramă într-un prolog și trei faze

1944 - *Arca lui Noe*

1945 - *Anton Pann*, dramă într-un prolog și patru faze

Trecând în revistă dramaturgia blagiană e necesar să amintim că în anul 1942, autorul a dat tiparului un volum care cuprindea întreaga sa „operă dramatică”, intitulat chiar așa:

Opera dramatică, în două volume. Dar ultimele două piese, *Arca lui Noe* care a fost scrisă după editarea volumului de „opere dramatice”, în 1944 și *Anton Pann* scrisă în 1945, au apărut ulterior, ultima fiind editată postum (1964).

„Opera dramatică” blagiană poate fi împărțită în două categorii de piese. În prima categorie cuprindem piese scrise anterior elaborării sistemului filosofic și le vom numi piese *presistemice*¹⁸ și piese scrise după conturarea în linii mari a acestuia, pe care le vom numi piese *postsistemice*¹⁹. Urmând acest criteriu, în prima categorie am clasat piesele scrise până în anul 1930 și anume: *Zamolxe*, *Tulburarea apelor*, *Meșterul Manole*, *Daria*, *Fapta*, *Înviere* și *Cruciada copiilor*, iar în a doua categorie, piesele scrise după această dată, și anume: *Avram Iancu*, *Arca lui Noe* și *Anton Pann*.

Un alt criteriu după care am analizat piesele lui Blaga sunt temele specifice pe care le dezbat. Piesele de teatru care pun problema destinului creator al omului ce ființează în orizontul misterului sunt *Zamolxe*, *Tulburarea apelor*, *Meșterul Manole*, *Cruciada copiilor*, *Avram Iancu*, *Arca lui Noe* și *Anton Pann* și piesele în care regăsim mitosofia Marelui Anonim: *Zamolxe*, *Meșterul Manole* și *Arca lui Noe*.

În capitolul 2 am urmărit concepția estetică a lui Blaga desprinsă din scrierile sale presistemice. Concepției despre infinitatea finalității fenomenelor spirituale, spre deosebire de unilateralitatea finalității fenomenelor vieții, Blaga îi dă o tentă personală, mai artistică decât crede, care prefigurează destinul pe care și dramaturgia și filosofia sa și-l vor asuma. Noțiunea care stă în centrul preocupărilor sale, atât a celor filosofice cât și dramaturgice, sau a poeziei, este „misterul”. Întreaga operă blagiană stă sub semnul „misterului” și a încercărilor de a-l revela:

„Câteodată datoria noastră în fața unui adevărat mister, nu e să-l lămurim, ci să-l adâncim așa de mult încât să-l prefacem într-un mister și mai mare”²⁰.

Ideea de bază de la care pornește Blaga o regăsim deja afirmată în *Cultură și cunoștință*. Este vorba, pe de-o parte, despre intenția declarată de trecere a studiului culturii în domeniul cunoașterii, și pe de altă parte, despre schimbarea unghiului de vedere dinspre istorie spre cultură. Apoi, în eseurile și studiile de estetică din prima perioadă a creației sale Blaga a pus problema stilului care este, în fond, problema originalității creației. Blaga considera creația ca fiind mod de cunoaștere, iar el-însuși se considera existență creatoare.

¹⁸ Numim studii, scrieri sau piese *presistemice*, lucrările autorului scrise înainte de anul 1931, adică înainte de apariția primei părți a primei trilogii din sistemul filosofic al lui Lucian Blaga.

¹⁹ Vom folosi acest termen pentru toate scrierile blagiene scrise după anul 1930, când Lucian Blaga a trecut la scrierea sistemului său filosofic original.

²⁰ Lucian Blaga, *Pietre pentru templul meu...*, p. 71.

Blaga a afirmat și a susținut originalitatea creației chiar dacă a militat, în paralel, pentru revalorificarea creației populare și acordarea culturii române la cultura europeană.

În aprecierea originalității creației, atât colective, cât și individuale, luând ca exemplu creația populară și pe Eminescu, Blaga a demonstrat existența unei „matrici stilistice” românești care influențează stilul oricărui creator din „spațiul mioritic”, deci inclusiv pe al lui. Creația în „spațiul mioritic” reprezintă un simbol al „unui anume melancolic sentiment al destinului, ritmat interior ca o alternanță de suișuri și coborâșuri”²¹. Viziunea blagiană despre „matricea stilistică” românească este o estetică ce prezintă frumosul specific „spațiului mioritic” ca fiind:

„un adânc proces, organic-românesc, izbucnit din *tărâmul celălalt*, grație substanței spirituale a poetului în primul rând, dar nu în mai mică măsură și unor înrâuriri străine, care, reduse la ultima expresie, însemnau de fapt un stăruitor apel la el însuși”²².

Acesta este cel mai frumos elogiu făcut de Blaga originalității creației din „spațiul mioritic”, incluzându-și și propria creație în acest spațiu. Căci, spunea Blaga, „pentru mine etnicul e fatalitate, nu este program”²³.

Ideile estetice ale lui Blaga sunt următoarele:

- A încercat să găsească soluții pentru ieșirea din criza culturii europene postbelice semnalând că „Europa e pe cale de a crea o nouă dogmă și un nou colectivism spiritual” și că „personalitatea creatoare va deveni din nou o forță impersonală în slujba unui cuget colectiv”²⁴. Dar pentru aceasta era nevoie de o „nouă dogmă” și o „nouă religie”, ceea ce va aduce cu sine „un nou stil de viață”. Toate acestea, spunea Blaga, se pot înfăptui prin *anonimat, dogmă, colectivism spiritual, artă abstractă și stilizare lăuntrică*.
- A pledat pentru un ideal cultural european comun și vorbea despre individualități însuflețite inconștient de același spirit.
- Dorea să redeschidă drum mitului și posibilității de a gândi mitic, urmând calea deschisă de Goethe și continuată de Nietzsche, care, spunea el, „gândea mitic-intuitiv”²⁵.

Ideile estetice blagiene se confundă cu ideile culturii române moderne și a filosofiei românești moderne care s-a afirmat în a II-a jumătate a sec. XIX sub influența și acțiunea

²¹ Idem, p. 203.

²² Idem, p. 211.

²³ Mircea Cenușă, *Interviurile lui Lucian Blaga*, Editura Școala Albei, Alba Iulia, 2000, p. 19.

²⁴ Lucian Blaga, *Stiluri*, în *Probleme estetice*, din *Zări și etape*, Text îngrijit și bibliografie de Dorli Blaga, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 77.

²⁵ Idem, p. 193.

personalității culturale a lui Titu Maiorescu. În studiul intitulat „Filosofia românească”, Marta Petreu trasează caracteristicile principale ale acesteia:

- se afla într-o relație permanentă cu literatura, în sensul că cei mai mulți din filosofii români sunt și scriitori importanți
- dezbătea probleme identitare românești, sub forma temei românismului, ceea ce a dus la dezvoltarea amplă a filosofiei istoriei și culturii
- filosofii au pus în principal problema situației metafizicii și a dreptului ei la existență
- mulți filosofi au depus efort pentru a crea un sistem filosofic original²⁶.

Pe parcursul cercetării noastre, am remarcat la Blaga o activitate publicistică bogată și diversă, problemele abordate dezvăluind un personaj angrenat în prezent, în contemporaneitatea sa dar, în același timp, preocupat de redescoperirea universului mitic. În scrierile de început, Blaga se dovedește a fi conștient că o filosofie poate dispărea sau își poate pierde sensurile atunci când o alta, nouă, un sistem nou, o depășește sau o reinterpretează. În privința operelor de artă însă, problema stă puțin altfel, căci acestea nu sunt infirmate unele de altele, ci se alătură unele lângă altele. Creațiile artistice, ca și autorii lor, pot coexista. Încă din scrierile presistemice am remarcat la Blaga o permanentă pendulare între știință și artă. Tendința de a pendula între „cultură și cunoștință” se distinge și în sistemul său filosofic, unde cultură înseamnă creație. Blaga propunea o cunoaștere prin creație, căci „orice idee creatoare e un mit”.

Blaga lua în considerare posibilitatea depășirii sistemului său de gândire și chiar susținea acest fapt, deja în teza lui de doctorat intitulată programatic, *Cultură și cunoștință*. El avea convingerea că „tinerele neamuri vor ști să dea un nou rost vechilor idei și mituri”, și asta pentru că „orice idee creatoare e un mit”²⁷.

În cuprinsul tezei sale de doctorat, mai exact în rezumatul acesteia publicat în limba română, am sesizat preocuparea timpurie a cercetătorului de a evidenția variabilitatea funcțională a ideilor (VFI), sesizând că o idee deși se naște dintr-o anumită atitudine poate fi adusă în corespondență cu oricare altă idee. Blaga a fost preocupat de timpuriu să determine mecanismele actului creator și ale originalității artistului. Ca artist creator, nu artist tehnic-meșteșugar, Blaga ilustrează cel mai bine doctrina lui Benedetto Croce conform căreia originalitatea artistului nu stă în invenție, ci în intensitatea intuiției:

²⁶ Marta Petreu, *Filosofia românească* în *Filosofii paralele*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2005, p. 11-12.

²⁷ Lucian Blaga, *Cultură și cunoștință*, în *Zări și etape: aforisme, studii, însemnări*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 372.

„Artistul produce o imagină sau o fantasmă, iar cel care gustă arta se uită la punctul pe care i l-a arătat artistul prin ferăstruica care i-a deschis-o și reproduce întrânsul acea imagină. «Intuiție», «viziune», «imaginație», «contemplație», «fantezie», «figurație», «reprezentare», și așa mai departe, sunt cuvinte care vin mereu, aproape sinonime, și care toate ridică mintea noastră la aceeași noțiune, sau la aceeași sferă de concepte: semn al acordului universal”²⁸.

În finalul capitolului 2, ca un preambul-legendă al capitolului următor și ca un îndrumar pentru înțelegerea termenilor cu care a operat Blaga, am alcătuit un mic dicționar de termeni blagieni. Este un dicționar atipic, deoarece explicațiile sunt desprinse din sistemul de gândire al lui Blaga și aparțin autorului-însuși, intervenția noastră fiind minimă. Rostul acestuia este, în primul rând, familiarizarea cu limbajul filosofic original al lui Blaga, precum și o introducere, prin termeni-idei, în universul său filosofic.

Capitolele 3 și 4 sunt capitole dedicate sistemului de gândire al lui Blaga. Am prezentat conținutul ideatic al sistemului, fără a avea pretenția de a atinge toate palierele acestuia și de a surprinde toate ideile originale. La Blaga avem de-a face cu un sistem de gândire complex, desfășurat în mai multe direcții de cercetare, spre deosebire de T. Vianu sau Mihail Dragomirescu, ceilalți doi autori de sistem în filosofia românească, care s-au ocupat mai mult de probleme estetice. Nu ne-am propus să epuizăm subiectul, ci doar să expunem ideile și teoriile originale ale lui Blaga referitoare la sensul culturii, idei care ne-au ajutat în studiul operei sale dramatice. În capitolul al 3-lea am inclus ideile desprinse din teoria cunoașterii blagiene, iar în capitolul al 4-lea ne-am îndreptat atenția asupra teoriei culturii. Ne-au interesat acele aspecte ale viziunii metafizice a lui Blaga care se referă la existența omului întru mister și pentru revelare, la geneza culturii și sensul acesteia pentru ființa umană ce trăiește întru mister și pentru revelare. Destinul creator, „censura transcendentă”, „cunoașterea paradisiacă”, „cunoașterea luciferică”, „Marele Anonim”, „mitul”, „gândirea mitică”, „stil”, „matricea stilistică” a unei culturi sau „spațiul mioritic”, „perspectiva sofianică”, „magicul”, „noologia abisală” sunt doar câteva din aspectele urmărite de cercetarea noastră.

În capitolul 5 am urmărit relația filosofiei lui Blaga cu religia, cu știința și cu artele. În ceea ce privește religia am pus accentul pe polemica Blaga-Stăniloae cu privire la concepția religioasă desprinsă din sistemul său filosofic. Am urmărit apoi relația filosofiei cu

²⁸ Benedetto Croce, *Ce e arta?*, în *Elemente de estetică*, în românește de St. Nenițescu, Biblioteca filozofică, îngrijită de Dumitru Gusti, profesor universitar, membru al Academiei Române, S-a editat și tipărit de Cultura Națională, București, 1922, p. 15.

știința, mai exact a potrivirii și în spațiul științei a teoriei factorilor de natură stilistică ce modelează plăsmuirile umane. În concepția lui Blaga, știința este considerată a fi, la fel ca religia și artele, creație umană.

Ne-am ocupat, mai apoi, de relația filosofiei cu arta, din perspectiva gândirii blagiene și a sistemului său filosofic, mai exact din perspectiva teoriei stilului. După părerea lui Blaga, arta este activitatea omului care are drept scop producerea unor valori estetice și care folosește mijloace de exprimare cu caracter specific. Arta este formă a activității umane care oglindește realitatea în imagini expresive. Mai mult decât atât, în concepție blagiană, opera de artă este menită să-l pună pe om în situația „de a fi om”. Cu alte cuvinte, arta determină identitatea omului ca om. Blaga pornește de la ideea că opera de artă e un produs al unor factori mai degrabă inconștienți, și „se integrează într-o ordine demiurgică neintenționată, iar nu în aceea a conștiinței”²⁹. Prin acești factori determinanți, arta aparține unei ordini de dincolo de conștiință. Arta este privită de Blaga ca fiind o formă de cunoaștere și o formă de cultură în egală măsură. Opera de artă este cea care dă omului statutul de om. Opera de artă este pentru ființa umană destin.

Cât privește relația filosofiei cu arta, Blaga observa că în analiza unei opere de artă, criticul se lasă condus atât de sensibilitatea proprie, cât și de anumite concepte, deci de o „conștiință artistică”. O „operă de gândire” poate fi de asemenea judecată din perspectiva unei sensibilități proprii, dar și a unui set de criterii specifice unei „conștiințe filosofice”.

Conștient de originalitatea și valoarea propriei opere filosofice, Blaga a ținut să precizeze că știe că nu deține adevărul absolut, dar că opera sa este rezultatul unei experiențe, a unei sensibilități și a unei reflexii personale prin care a încercat să facă un pas „dincolo de pietrele de hotar puse de alții”³⁰. Ideea de bază a lui Blaga, în privința evaluării unei opere de artă, este aceea că fiecare creație trebuie cântărită cu propriile criterii de evaluare.

Capitolul 6 este consacrat introducerii în dramaturgia blagiană, dar urmărește și modul în care s-a produs apropierea lui Blaga față de arta teatrului.

Capitolul 7 dezvoltă calitatea de teoretician al teatrului a lui Blaga.

Capitolul 8 este dedicat analizei viziunii filosofice blagiene transpusă în dramaturgia sa. Teatrul blagian evidențiază modul în care reușește filosoful să exprime, cu mijloacele artei teatrale, propria sa concepție despre lume, existență și ființa umană, determinată de propria-i concepție filosofică. Avem de-a face cu ideea de spațiu, cu ideea de timp și cu ideea de ființă

²⁹ Lucian, Blaga, *Orizont și stil...*, p. 77.

³⁰ Idem, p. 194.

umană : timp-idee, spațiu-idee și personaje-idei. Personajele-idei ale lui Blaga ființează într-un spațiu și un timp ce rezultă, totodată, dintr-o idee filosofică.

Ideea filosofică din care se nasc personajele-idei ale teatrului blagian este ideea de bază a sistemului filosofic blagian. Ne referim, desigur, la ideea unei mutații ontologice suferite de ființa umană care este transpusă în orizontul misterului întru revelare. Spațiul în care se mișcă personajele teatrului blagian este spațiul delimitat de „pervazul” misterului, uneori într-un timp mitic, alteori în cotidian. Spațiul în care ființează omul este, după părerea lui Blaga, un spațiu dual, având două coordonate distincte. Una reprezentată de orizontul imediatului și alta de orizontul misterului. Coordonata determinantă care ne interesează în ceea ce privește arta dramatică, și orice altă artă, este ce-a de-a doua. Din punctul de vedere al metafizicii blagiene, orizontul misterului este un spațiu și un timp specific ființei umane care a suferit o mutație ontologică, deci un spațiu virtual.

Așadar, personajul teatrului blagian este ființa umană care a suferit o mutație ontologică, și duce o luptă cu sine pentru a-și asuma și a putea suporta aceasta. Această mutație ontologică declanșată în om presupune și o mutație la nivel estetic și religios.

Dramaturgia lui Blaga, la fel ca și poezia sa, este legată intim de gândirea sa filosofică.

Potrivit concepției lui Blaga despre arte, acestea

„se definesc ca încercări de a revela misterul, ca încercări limitate și înfrânate prin metaforismul nostru congenital și prin categoriile noastre stilistice [...]. Categoriile abisale sînt destinate să ne înlesnească un salt dincolo de lumea concretă, dar în aceeași măsură ele sunt chemate să ne izoleze de absolut, în avantajul nostru și în interesul existenței cosmice în general”³¹.

Toate artele sunt, în viziunea lui Blaga, egale în încercarea de a accede în absolut prin plăsmuiri dar, în ciuda faptului că „plăsmuitorul ar crede că sunt o punte spre absolut”³², toate sunt oprite în tentativa lor de categoriile stilistice sau „abisale”. Deducem de aici că teatrul este, la fel ca oricare dintre arte, încercare de revelare a misterului prin intermediul mitului și cu mijloacele sale specifice. Dar teatrul, ca orice plăsmuire de artă în orizontul misterului, se supune și el censurii transcendente. Așa că „accesul în absolut” al autorului dramatic, la fel ca și al celorlați creatori de cultură este „*categorial* interzis”. Doar încercarea e posibilă. Matricea stilistică poartă pentru „duhul uman”, spunea Blaga, rolul unei categorii ce se imprimă inconștient tuturor creațiilor umane, mai exact viziunii despre lume a omului.

³¹ Lucian Blaga, *Despre artă în general*, în *Artă și valoare*, din *Trilogia valorilor*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, Editura Minerva, 1987, p. 532.

³² Idem, p. 533.

Întrebat fiind ce fel de direcție adoptă în ceea ce privește opera dramatică, Lucian Blaga a răspuns prompt că este pentru „spiritualizarea teatrului”, afirmând chiar că face parte dintr-o întreagă mișcare „mișcare spre lumea spiritului”³³. Este elocventă înrădăcinarea tânărului Blaga, în spiritualitatea românească. Dan C. Mihăilescu susține că:

„Tendința aceasta de «spiritualizare» a teatrului modern, observată (și dorită) de Blaga, înseamnă în fond o continuă reinvestire valorizantă a sentimentului original al Sărbătorii. Ceea ce este aproape același lucru cu reinvestirea-întru originar a teatrului”³⁴.

„Spiritualizarea teatrului” presupune, bineînțeles, abordarea unor categorii estetice superioare, cum ar fi, dintre cele deja cunoscute, tragicul, sublimul, grațiosul. „Fazele” dramei enumerate de Blaga, atât în privința cunoașterii, cât și în privința operei dramatice sunt: starea de grație, ieșirea din grație, orgoliul luciferic, eșuarea și, în final, integrarea în mister.

În viziunea lui Blaga, tragicul presupune „o concepție metafizică implicită pe care s-au brodat operele poezilor tragici greci”, conform căreia soarta este o putere ce se ridică împotriva celor aleși. Zeii fiind invidioși lovesc virtutea și eroismul, tragicul fiind substratul „ultim și ireductibil al existenței”³⁵. Este, spunea Blaga, ca o luptă între principiul binelui, al luminii și al principiul răului, al beznei, din concepția iraniană. De asemenea, spunea Blaga, categoria tragicului e singura potrivită să reflecte trăirea ființei umane în orizontul misterului. Prin încercările de revelare a misterului, omul nu reușește decât potențarea acestuia. Astfel, existența omului întru mister și relevare este tragică: „Este tragică soarta timpului nostru, avem nevoie de o religie, dar nu găsim nicăiri un Dumnezeu pentru ea!”³⁶, „creația este singurul surâs al tragediei noastre”³⁷, iar „iubirea este al doilea surâs al tragediei noastre”³⁸ și „numai creația răscumpără toate suferințele”³⁹.

Destinul creator al ființei umane s-a activat în momentul izgonirii lui Adam din Paradis. Pentru Adam, spunea Blaga, „nu existau mistere deschise ca mistere”⁴⁰,

³³ Aurel Sasu și Mariana Vartic, *Dramaturgia românească în interviuri. O istorie autobiografică*, Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol. I (A – C), *Rampa*, anul XIV, nr. 3358, 4 aprilie 1929, p. 4, București, Editura Minerva, 1995, p. 210.

³⁴ Dan C. Mihăilescu, *Dramaturgia lui Lucian Blaga*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 15.

³⁵ Lucian Blaga, *Despre conștiința filosofică în Trilogia cunoașterii*, în *Opere*, 8, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1983, p. 122.

³⁶ Lucian Blaga, *Pietre pentru templul meu*, în *Eseuri, Opere*, 7, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1980, p. 68.

³⁷ Lucian Blaga, *Elanul insulei – aforisme și însemnări* – , Prefață, text stabilit și note de George Gană, Ediție îngrijită de Dorli Blaga și George Gană, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 208.

³⁸ Idem, p. 208.

³⁹ Idem, p. 208.

⁴⁰ Lucian Blaga, *Cunoașterea luciferică*, în *Trilogia cunoașterii*, în *Opere*, 8, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1983, p. 356.

singura cunoaștere ce îi era posibilă în spațiul paradisiac era „posibilitatea minunată să împartă nume lucrurilor și ființelor, adică să le recunoască, să le claseze, să le categorizeze”⁴¹. După ce Adam și-a asumat păcatul originar ce constă tocmai în dorința de a dobândi o „cunoaștere divină”, șarpele nu i-a putut oferi omului decât „cunoașterea luciferică”, singura de care era el în stare. Acest fapt este cel care contribuie la tragicul ființei umane. Ființa umană este pusă în situația, fără ieșire, de a accepta „cunoașterea luciferică” ca un înlocuitor, ca un substitut al „cunoașterii divine” și asta, în absența totală a posibilității de a obține „cunoașterea divină”:

„Cunoașterea luciferică este profund tragică. Ea se mișcă parcă pe un plan de măreție și blestem. Acest atribut e complet străin cunoașterii paradisiace, care – la figurat spus – pare a ține de imperiul grației”⁴².

Deducem, așadar, că tragicul ființei umane, din perspectivă blagiană, se naște odată cu expulzarea din Paradisul primordial și se accentuează în momentul saltului ontologic al omului dinspre lumea vremelniciei în lumea misterului de nepătruns. Singura posibilitate de îmblânzire a tragicului este, paradoxal, ființarea omului întru mister și revelare, prin creație. Și spunem paradoxal pentru că, prin creație omul nu face decât să potențeze misterul, sporindu-l.

Mitul, la fel ca și opera de artă (incluzând aici artele, știința, religia și metafizica) este o încercare de revelare a unui mister. Diferența este dată doar de materialul folosit pentru revelarea unui mister. Teatrul blagian, ca operă de artă, pune problema esenței artei și raporturile acesteia cu realitatea trăită în „orizontul misterului” de omul care a suferit o mutație ontologică, adică atunci când începe să aibă conștiința existenței sale într-un orizont plin de mistere și, bineînțeles, dobândește destinul revelării misterelor, începând să creeze cultură. Dacă omul a suferit o mutație ontologică, atunci aceasta a provocat și o mutație la nivel estetic. În viziunea lui Blaga, cultura e

„o dimensiune complementară, necesară, a modului specific uman de a exista. Cu alte cuvinte, omul nu va putea fi lipsit de sfera culturii, fără de a înceta să fie «om». Exodul din cultură ar duce la abolirea umanității ca regn”⁴³.

Teatrul lui Lucian Blaga este încercare de revelare a unui mister așa cum orice operă de artă plăsmuită de om, în orizontul misterului, urmează acest demers. Creațiile oricărui

⁴¹ Idem, p. 356.

⁴² Idem, p. 356.

⁴³ Lucian Blaga, *Artă și valoare...*, p. 510.

„daimonion” sunt însă, marcate de frânele transcendente, abisale și stilistice, fiind ținute de către acestea la distanță de „mister”, căci „Misterul este absolutul!”⁴⁴.

Materialul folosit de Blaga pentru revelarea unui mister, prin intermediul artei teatrale, este mitul. Mitul este produsul intuiției creatoare, „aceste fenomene originare, considerate ca feți ai minții creatoare, sunt miturile”⁴⁵.

În opera sa dramatică, Lucian Blaga preia mituri străvechi dându-le o interpretare nouă, originală, proprie gândirii sale filosofice dar turnate într-o formă de teatru modern. Rezultatul obținut din acest melanj, și ca urmare a traversării unui proces tehnologic specific creației blagiene, piesele sale de teatru sunt marcate de o covârșitoare originalitate, modernitate și universalitate. Viziunea metafizică blagiană este cea care transformă mitul, dându-i acestuia o conotație ontologică.

Estetica teatrului blagian este, spunem noi, „misterul plăsmuit în mit” de către omul care ființează în două orizonturi distincte, al vremelniciei și al misterului și este supus destinului său creator.

În orizontul misterului teoretizat de Blaga, cartezianul „Cuget, deci exist” se traduce prin „Creez, deci exist”.

Gândirea filosofică a lui Blaga se constituie în dimensiunea fundamentală a dramaturgiei sale. În dramaturgia blagiană asistăm la manifestarea unor personaje aflate pe drumul cuceririi unor dimensiuni abisale. Dar, Marele Anonim intervine activ și organizat impunându-i omului limite prin „frânele transcendente”(categoriile abisale), ceea ce „împrumută destinului creator al omului o înfățișare tragică și magnifică în același timp”⁴⁶.

Conform metafizicii lui Blaga, nici o încercare de revelare a misterului înfăptuită de om nu este o reușită deplină, o reușită în absolut. Niciodată un mister nu va putea fi tradus în non-mister. Toate încercările ființei umane de a-și revela misterul sunt relative. Cu toate acestea, mutația existențială odată declarată în om îl lansează pe o „linie irevocabilă, unde toate încercările sale ar putea face concurență Marelui Anonim dacă ele nu ar fi stăvilite de permanente frâne «de dincolo»”⁴⁷. Din cauză că omul nu poate crea decât limitat și sub rigoarea unui câmp stilistic, plâsmuirile revelatorii ale omului au un caracter „istoric” ce se constituie într-o notă fundamentală și nelimitată a ființei umane depline. De aici tristețea metafizică blagiană și natura tragică a ființei umane ce trăiește întru mister și pentru revelare.

⁴⁴ Lucian Blaga, *Artă și valoare...*, p. 523

⁴⁵ Lucian Blaga, *Mit și conștiință*, în *Pagini literare*, nr. 2, 15 martie 1916, p. 40, în Lucian Blaga, *Încercări filosofice*, Timișoara, Editura Facla, 1977, p. 67-68.

⁴⁶ Lucian Blaga, *Impasurile destinului creator*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, ed. cit., p. 194.

⁴⁷ Idem, p. 194.

Ideile originale desprinse din gândirea filosofică a lui Blaga pe care ne-am bazat argumentațiile sunt:

1. Creația culturală (artistică, filosofică, metafizică, științifică sau religioasă), rezultată din categorii stilistice, este unicul rost și destin al ființei umane și „nu poate fi privită ca derivând din alt spirit decât din acela al revelării însăși. Acest apetit e de natură originară, ireductibilă, o condiție prealabilă a omului ca om, și într-un chip prezent în orice ins, dacă nu altfel, cel puțin ca nevoie de a participa la creația celorlalți și la o atmosferă unanimă”⁴⁸. Creația culturală e ca o boală. Așa că, spunea Blaga, „nu e deloc de mirat că anumiți bolnavi se vindecă prin creație, căci destinul firesc al omului este creația, sau cel puțin participarea la creație”⁴⁹. A nu urma acest destin este pentru Blaga o „abatere gravă”, atât pentru un om oarecare, cât mai ales pentru „indivizii aleși”:

„A scoate din acest destin pe un ins, predestinat prin geniul sau talentul său creației, înseamnă desigur al pune într-o situație absurdă și nefirească. Să ne mirăm că se va îmbolnăvi? Readus la destinul creator, un asemenea ins se poate realmente vindeca. De ce? Fiindcă înainte i-a fost alterat într-un fel chiar destinul”⁵⁰.

2. Actul creator nu poate fi redus doar la reproducerea orizontului imediatului pentru că, spunea Blaga, „cea mai mare deznădăcinare este aceea care te smulge din orizontul misterului și te azvârle în orizontul imediatului”. Imediatul nu poate fi decât „un mare izvor de material utilizabil în transfigurările creatoare”⁵¹. Ca urmare, omul trebuie să renunțe la bucuriile securității din orizontul imediatului și să-și asume destinul creator care s-a declanșat printr-o mutație ontologică. Destinul creator, spunea Blaga, „este expresia unei adânciri native a însuși modului de existență a omului”⁵², dar este și „mărturia unei finalități transcendente”:

„A «exista întru mister și pentru revelare» însemnează calitativ cu totul altceva decât «a exista în lume» pur și simplu. Datorită întâiului mod de existență, omul se lansează într-un destin creator de intenții revelatorii; prin forța celui de-al doilea mod de existență omul biologic ar rămâne permanent atașat la ceea ce este «dat»”⁵³. Marele

⁴⁸ Lucian Blaga, *Semnificația metafizică a culturii*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, ed. cit., p. 187.

⁴⁹ Idem, p. 185.

⁵⁰ Idem, p. 185.

⁵¹ Lucian Blaga, *Impasurile destinului creator*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, ed. cit., p. 202.

⁵² Idem, p. 193.

⁵³ Idem, p. 194.

Anonim însă, impune omului „frânele transcendente” ceea ce face ca acesta să încerce mereu să-și reveleze misterul prin plăsmuiri spirituale.

3. Miturile vor să fie „într-un anume fel revelări ale misterului”⁵⁴. Miturile sunt „plăsmuiri de intenție revelatorie, și întâile mari manifestări ale unei culturi”, dar „mitul apare în coordonate stilistice, e determinat de categoriile abisale, și ține de destinul creator sau demiurgic al omului”⁵⁵. Blaga și-a declarat credința în mituri și în „virtuțile lor tainic revelatoare” specificând că în orice viziune metafizică se amestecă „imagini mitice”. Ca urmare, „pe podişuri metafizice gândirea metafizică încetează a fi filozofie, devenind ceea ce mai potrivit s-ar numi «mitosofie»”, iar „filosoful devine mitosof”⁵⁶.

Prin literatură și filosofie, grație unei nevoi înnăscute de cunoaștere, Blaga află o serie de răspunsuri proprii și originale la întrebările fundamentale ale existenței umane mizând nu pe o cunoaștere logică, ci pe „gândirea mitică”.

În dramele sale Blaga a prelucrat mituri străvechi pe care le-a reinterpretat dându-le sensuri filosofice, dar a creat și o serie de mituri noi. Miturile străvechi preluate sunt tratate în manieră modernă. Întrebat fiind care este formula teatrului său, Blaga a spus:

„Teatrul mare trebuie să depășească întotdeauna cotidianul realist, și asta fie în sens idealist, fie în sens realist chiar, dar în ambele cazuri pe calea mitului. Așadar, există un idealism mitic și există un realism mitic, care pot deveni formule creatoare în teatru. Prima din aceste formule cred că am realizat-o în tragedia mea «Meșterul Manole», iar a doua, în «Avram Iancu»”⁵⁷.

Creația este destin. Chiar dacă, cunoașterea pe care o obține omul prin creație, prin plăsmuiri de artă este parțială și doar de o minus-cunoaștere, convingerea lui Blaga era că:

“Metafizicianul este autorul unei lumi...Lumea unui metafizician este în primul rând o lume a sa; datorită adâncimii și măreției viziunii, datorită argumentului și câteodată datorită sugestiei proprii cuvântului ce știe să-l aleagă, metafizicianul are însă posibilitatea de a-și impune și altor muritori lumea sa”⁵⁸.

⁵⁴ Lucian Blaga, *Despre mituri*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, ed. cit., p. 55.

⁵⁵ Idem, p. 72.

⁵⁶ Lucian Blaga, *Semnificația metafizică a culturii*, în *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, ed. cit., p. 190-191.

⁵⁷ Aurel Sasu și Mariana Vartic, *Dramaturgia românească în interviuri. O istorie autobiografică*, Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic, vol. I (A – C), București, Editura Minerva, 1995, p. 228.

⁵⁸ Constantin Noica, *Viziunea metafizică a lui Lucian Blaga și veacul al XX-lea*, în volumul *Lucian Blaga – cunoaștere și creație* (culegere de studii), coordonat de Dumitru Ghișe, Angela Botez și Victor Botez, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 32.

Ideea totalizatoare a sistemului de gândire blagian este ideea destinului creator al omului. Blaga, în descendența lui Goethe, Frobenius și Spengler a construit o antropologie în centrul căreia se află ideea destinului creator al omului ce ființează în orizontul misterului întru revelare.

BIBLIOGRAFIE

OPERA BLAGIANĂ

BLAGA, Lucian, *Poezii în Opere, 1*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1974.

BLAGA, Lucian, *Poezii în Opere, 2*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1974.

BLAGA, Lucian, *Tălmăciri în Opere, 3*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1975.

BLAGA, Lucian, *Teatru în Opere, 3*, Ediție critică de George Gană, București, Editura Minerva, 1986.

BLAGA, Lucian, *Teatru în Opere, 4*, Ediție critică de George Gană, București, Editura Minerva, 1991.

BLAGA, Lucian, *Teatru în Opere, 5*, Ediție critică de George Gană, București, Editura Minerva, 1993.

BLAGA, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor în Opere, 6*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Minerva, 1980.

BLAGA, Lucian, *Eseuri în Opere, 7*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Editura Minerva, 1980.

BLAGA, Lucian, *Pietre pentru templul meu în Zări și etape*, text îngrijit și bibliografie de Dorli Blaga, București, Editura pentru Literatură, 1968.

BLAGA, Lucian, *Trilogia cunoașterii, în Opere, 8*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, Studiu introductiv de Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1983.

BLAGA, Lucian, *Trilogia culturii în Opere, 9*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Alexandru Tănase, București, Editura Minerva, 1985.

BLAGA, Lucian, *Trilogia valorilor în Opere, 10*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Alexandru Tănase, București, Editura Minerva, 1987.

BLAGA, Lucian, *Trilogia cosmologică în Opere, II*, Ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Alexandru Tănase, București, Editura Minerva, 1988.

BLAGA, Lucian, *Isvoade*, Eseuri, Conferințe, Articole, Ediție îngrijită de Dorli Blaga și Petre Nicolau, Prefață de George Gană, București, Editura Minerva, 1972.

BLAGA, Lucian, *Scrieri despre artă*, Antologie, studiu introductiv și note de Emil Manu, Prefață de Dumitru Micu, București, Editura Meridiane, 1970.

BLAGA, Lucian, *Ceasornicul de nisip*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

BLAGA, Lucian, *Discobolul: aforisme și însemnări*, Editura Publicom, 1945.

BLAGA, Lucian, *Elanul insulei – aforisme și însemnări* –, ediție îngrijită de Dorli Blaga și George Gană, prefață, text stabilit și note de George Gană, în seria *Restituiri*, îngrijită de Mircea Zăciu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977.

SCRIERI CRITICE

(DESPRE POEZIA, FILOSOFIA ȘI DRAMATURGIA BLAGIANĂ)

- BĂLU, Ion, *Lucian Blaga*, București, Editura Albatros, 1986.
- BĂLU, Ion, *Opera lui Lucian Blaga*, București, Editura Albatros, 1997.
- BĂLU, Ion, *Viața lui Lucian Blaga*, Monografie, vol. I, București, Editura Libra, 1995.
- BĂLU, Ion, *Viața lui Lucian Blaga*, Monografie, vol. II, aprilie 1935 – martie 1944, București, Editura Libra, 1996.
- BĂLU, Ion, *Viața lui Lucian Blaga*, Monografie, vol. III, aprilie 1944 – iunie 1947, București, Editura Libra, 1997.
- BĂLU, Ion, *Viața lui Lucian Blaga*, Monografie, vol. IV, iulie 1947 – mai 1961, București, Editura Libra, 1999.
- BĂNCILĂ, Vasile, *Lucian Blaga energie românească*, în revista *Gând românesc*, februarie-martie 1937, anul V, nr. 2-3.
- BLAGA, Iosif, *Teoria dramei, Cu un tratat despre frumos și artă*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și glosar de Serafim Duicu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1995.
- BRAGA, Corin, *Lucian Blaga. Geneza lumilor imaginare*, Iași, Editura Institutului European, 1998.
- CĂLINESCU, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1988.
- CENUȘĂ, Mircea, *Interviurile lui Lucian Blaga*, Alba Iulia, Editura Școala Albei, 2000.
- CEUCA, Justin, *Teatologia românească interbelică (aspecte teoretice)*, Momente și sinteze, București, Editura Minerva, 1990.
- CROHMĂLNICEANU, Ovid. S., *Cercul Literar de la Sibiu și influența catalitică a culturii germane*, București, Ed. Universală, 2000.
- CROHMĂLNICEANU, Ovid. S., *Literatura română și expresionismul*, București, Editura Eminescu, 1971.
- CROHMĂLNICEANU, Ovid. S., *Lucian Blaga*, București, E. L. U., 1963.
- CUBLEȘAN, Constantin, *Lucian Blaga – Zece ipostaze teatrale*, Colecția Discobolul XXI, Editura Dacia XXI, Cluj-Napoca, 2011.
- DIACONU, Florica, DIACONU Marin, *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga - Introducere prin concepte*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000.

DOINAȘ, Augustin, Ștefan, *Poetica lui Lucian Blaga*, în *Lucian Blaga – Studiu, antologie, tabel cronologic și bibliografie* de Emil Vasilescu, București, Editura Eminescu, 1981.

DRIMBA, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

DRIMBA, Ovidiu, *Istoria teatrului universal*, București, Editura Saeculum și Vestala, 1999.

GANĂ, George, *Opera literară a lui Lucian Blaga*, București, Editura Minerva, 1976.

GHIȚULESCU, Mircea, *Istoria literaturii dramatice românești contemporane*, București, Editura Albatros, 2000.

GRIGORESCU, Dan, *Expresionismul*, București, Editura Meridiane, 1969.

GRUIA, Bazil, *Blaga inedit și documente*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

GRUIA, Basil, *Blaga inedit – efigii documentare*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.

IVAȘCU, George, *Istoria Literaturii Române*, București, Editura Științifică, 1969.

MICU, Dumitru, *Estetica lui Lucian Blaga*, București, Editura Științifică, 1970.

MIHĂILESCU, Dan, C., *Dramaturgia lui Lucian Blaga*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984.

MODOLA, Doina, *Lucian Blaga și teatrul, Insurgentul*, Memorii. Publicistică. Eseuri, București, Editura Anima, 1999.

MUTHU, Mircea, *Lucian Blaga – Dimensiuni răsăritene*, ediția a II-a, București, Editura Paralela 45, 2000.

NEGOIȚESCU, Ion, *Istoria literaturii române (1800-1945)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.

OPRIȘAN, Ion, *Lucian Blaga printre contemporani*, Dialoguri adnotate, Ediția a II-a, revizuită, augmentată, necenzurată, București, Editura Vestala și Editura Saeculum, 1995.

PETREU, Marta, *Filosofii paralele*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2005.

PALEOLOGU, Alexandru, *Teatrul lui Lucian Blaga*, în *Spiritul și litera: Încercări de pseudocritică*, Ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 2007.

SÂN-GIORGIU, Ion, *Expresionismul dramatic*, în *Cercetări critice*, vol. I, București, Editura Cultura Neamului Românesc, 1923.

STANCA, Radu, *Aquarium. Eseuri programatice*, selecția textelor și cuvânt înainte de Ion Vartic, ediție îngrijită de Marta Petreu, Cluj-Napoca, Editura „Biblioteca Apostrof” (Colecția „Scriinul negru”), 2000.

TĂNASE, Alexandru, *Lucian Blaga – filosoful poet, poetul filosof*, București, Editura Cartea Românească, 1977.

TODORAN, Eugen, *Dramaturgia lui Lucian Blaga*, Studiu introductiv la Lucian Blaga - *Teatru*, București, Editura Minerva, 1970.

- TODORAN, Eugen, *Lucian Blaga – Mitul dramatic*, Timișoara, Editura Facla, 1985.
- TODORAN, Eugen, *Lucian Blaga, Mit. Poezie. Mit poetic.*, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1997.
- VARTIC, Ion, *Modelul și oglinda*, București, Editura Cartea Românească 1982.
- VIRMAUX Alain și Odette, *Dicționar de mișcări literare și artistice contemporane*, traducere din limba franceză de Felix Oprescu, București, Editura Nemira, 2000.
- VIANU, Tudor, *Teatrul lui Lucian Blaga, în Masca timpului*, 1926.
- ***Literatura Română, *Crestomație de Critică și Istorie Literară*, Coordonatori Titus Moraru și Călin Manilici, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983.
- ****Lucian Blaga interpretat de...* Ion Agârbiceanu, Ion Alexandru, Nicolae Balotă, Antonio Banfi, Ion Barbu, I. D. Bălan, Beke Gyóroy, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Const. Ciopraga, Pompiliu Constantinescu, Rosa del Conte, Ov. S. Crohmălniceanu, Ștefan Aug. Doinaș, George Gană, Dumitru Ghișe, George Ivașcu, Jekely Zoltan, E. Lovinescu, Nicolae Manolescu, Dumitru Micu, Vasile Nicolescu, Alexandru Paleologu, Alexandru Philippide, Alexandru Piru, Ion Pop, Ion Marin Sadoveanu, Eugen Simion, Vladimir Streinu, Alexandru Tănase, Eugen Todoran, I. Valerian, Tudor Vianu, Ion Vlad, Studiu, Antologie, tabel cronologic și bibliografie de Emil Vasilescu, București, Editura Eminescu, 1981.
- ****De amicitia Lucian Blaga – Ion Breazu*, corespondență, Carte gândită și alcătuită de Mircea Curticeanu, Cluj, Biblioteca Apostrof, 1995.
- ****O istorie a românilor*, Studii critice, Coordonatori Stephen Fischer-Galați, Dinu C. Giurescu, Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Transilvane, 1998.
- *** *Dramaturgia românească în interviuri. O istorie autobiografică.*, Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici, vol. I (A – C) de Aurel Sasu și Mariana Vartic, București, Editura Minerva, 1995.
- ***DEX '98, Dicționarul explicativ al limbii române, Ediția a II-a, 1998.
- ***NODEX 2002, Noul dicționar explicativ al limbii române, 2002.

FILOSOFIE

- ARISTOTEL, *Poetica*, Studiu introductiv, traducere și comentarii de D. M. Pippidi, Ediția a III-a îngrijită de Stella Petecel, Editura IRI, București, 1998.
- BERGSON, Henri, *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993.
- CIORAN, Emil, *Revelațiile durerii, Eseuri*, Ediție îngrijită de Mariana Vartic și Aurel Sasu, Prefață de Dan C. Mihăilescu, Cluj, Editura Echinocțiu, 1990.
- CROCE, Benedetto, *Elemente de estetică*, În românește de St. Nenițescu, Biblioteca filozofică, îngrijită de Dumitru Gusti, profesor universitar, membru al Academiei Române, S-a editat și tipărit de Cultura Națională, București, 1922.
- DRIMBA, Ovidiu, *Filosofia lui Blaga*, București, Editura Excelsior – Multi Press, 1994.
- ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase, II. De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, Traducere de Cezar Baltag, București, Editura Științifică, 1991.
- ELIADE, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992.
- ELIADE, Mircea, *Meșterul Manole*, Studii de etnologie și mitologie, Selecție de texte și note, Magda Ursache și Petru Ursache, Prefața de Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2008.
- IANOȘI, Ion, *O istorie a filosofiei românești*, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca Apostrof, 1996.
- NOICA, Constantin, *Viziunea metafizică a lui Lucian Blaga și veacul al XX-lea*, în volumul *Lucian Blaga – cunoaștere și creație* (culegere de studii), coordonat de Dumitru Ghișe, Angela Botez și Victor Botez, București, Editura Cartea Românească, 1987.
- PAPU, Edgar, *Istoria filosofiei moderne*, București, Societatea Română de Filosofie, 1937.
- PETREU Marta, *Cioran sau un trecut deocheat*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Seria de autor, Iași, Editura Polirom, 2011.
- ROȘCA, D.D., *Existența tragică, Încercare de sinteză filosofică*, București, Editura Științifică, 1968.
- STĂNILOAE, Dumitru, *Poziția domnului Lucian Blaga față de creștinism și ortodoxie*, București, Editura Paideia, Colecția de studii și eseuri, 1997.
- TERTULIAN, Nicolae, *Eseuri*, Editura pentru Literatură, București, 1968.

STANCA, Radu, *Aquarium. Eseuri programatice*, selecția textelor și cuvânt înainte de Ion Vartic, ediție îngrijită de Marta Petreu, Cluj-Napoca, Editura „Biblioteca Apostrof” (Colecția „Scrinul negru”), 2000.

TONITZA-IORDACHE, Mihaela; BANU, George, *Arta Teatrului*, Ediția a II-a, traducerea textelor inedite Delia Voicu, Editura Nemesis, București, 2004.

*** *Istoria Teatrului în România*, vol. I-III, Editura Academiei RSR, București, 1965-1971-1973.

*** *Teatrul românesc în contemporaneitate*, București, Editura Meridiane, 1964.

